

PETŐFI ELMARADT PERE

„Csak maradjon kegyelmed állva, úgyis egy kis barátságos
törvényszéket kívánunk kegyelmed fölött tartani.”

(Jókai Mór)

1.

Írásom címét a múlt század egyik neves Petőfi-kutatójától, Fekete Sándortól kölcsönöztem. 1987-ben ő készített *Petőfi elmaradt pere* címmel szatirikus hangú fiktív vádiratot, mely tizenöt évnyi szabadságvesztéssel és 7400 forintos pénzbüntetéssel sújtotta (volna) a forradalmár költőt *A királyokhoz* című röpiratverse miatt.¹ A továbbiakban e képzeletbeli per ötletét gondolom tovább, a kérdésfelvetésben mindjobban kitégítva a történeti fikció határait. Ahhoz az elvont gondolatjátékhoz csatlakozom, mely az 1860-as évek óta a Petőfi-emlékezések visszatérő toposza, s amelynek mindenekelőtt Jókai Mór volt kezdeményezője a szabadságharc küzdelmeit és a Bach-korszak megpróbáltatásait bemutató *Politikai divatok* (1863) című regényével. Tehát én is a forradalmár poéta szabadságharc utáni sorsát képzelem magam elé, ugyanakkor elődeimhez képest jóval földhözragadtabb és merevebb leszek. Nem egy újabb szellemesnek szánt „ha Petőfi élne”-szerű írással szeretném gyarapítani a hullámzó színvonalú Petőfi-ukróniák hosszú sorát; sokkal inkább ezeknek az (egyébként összegyűjtésre érdemes) alternatív Petőfi-vízóknak a „reális” történeti lehetőségeit gondolom át. Vagyis a legvalószínűbb valószínűtlenséget keresem. Azt próbálom megválaszolni, vajon milyen sors várt volna Magyarországon Petőfire, milyen büntetést kap(hat)ott volna, ha a fehéregyházi csatában nem veszik nyoma, és élve elfogják. Kivégezték volna? Megúsztta volna enyhébb retorzióval? *Ad absurdum* teljesen büntetlenül élhetett volna tovább?

2.

A kérdés körüli problémák megértéséhez érdemes futólag áttekinteni a költő forradalomban és szabadságharcban betöltött értelmiségi szerepvállalását, politikusi és katonai ténykedését, felelevenítve a költő (lehetséges) bűnlajstromát. Futólag, hiszen cselekedetei büntetőjogi súlyának körültekintő értékelése és a közöttük való gondos mérlegelés jócskán meghaladná kurta esszém teherbírását. Mentségemre szóljon, hogy a korabeli osztrák büntetőjog csak utalást tesz a szabadságharchoz kapcsolható bűncselekmények többségére (például pártütés, felségsértés, zendülés, lázadás), az egyes eseteket és fokozatokat nem részletezi.² Emellett, mint látni fogjuk, az 1849 januárjától induló megtorlások elve és gyakorlata folyamatosan változott az aktuális politikai viszonyok tükrében. Nem csoda, hogy a Petőfihez képest jóval mérsékeltbb Jókai Mór, Arany János vagy Vörösmarty Mihály is bujdosni kényszerült a szabadságharc bukása utáni napokban; ugyanis nem tudhatták, hogy a kiismerhetetlen megtorló gépezet vajon milyen horderejű vétkekig ér majd el.

¹ Fekete Sándor: *Petőfi elmaradt pere*, *Új Tükör*, 1987. április 5., 23.

² Vö. Csatskó Imre: *Büntetőjog elemei, vezérfonal a legfelsőbb pótló ideiglenes rendeletek alkalmazásánál*, Pest, Emich Gusztáv Kiadója, 1850, 29–34.

A költő március 15-én – az események vezéralakjaként – tagja lett a hangsúlyozottan békés és törvényes forradalmat ügyelő Közbátorsági Választmánynak, melynek egyik első feladata egy nemzetország fölállítása és a polgárország létszámának bővítése volt. A nagy nap után politikai pepecsmunkával töltötte idejét: ő szorgalmazta a forradalom színhelyeinek átnevezését – például a Hatvani utcából Szabadsajtó utca lett, az Egyetem teréből Március 15. tere. Március 21-én tagja lett a Pest vármegyei Közbátorsági Választmánynak is, többek között Jókai, Vasvári Pál, Vörösmarty, Kemény Zsigmond, Eötvös József társaságában. A testületi munka során például az újonnan meghozott, ám túl szigorúnak vélt sajtótörvény-tervezet elégetését tanácsolta (ez meg is történt a városháza előtt); szenvedélyesen érvelt egy liberálisabb, azaz a nemzetiségi szempontokat s a nemesi előjogokat negligáló népképviselői törvény mellett; a vidéki főtanodákat a forradalmi zászló kitűzésére buzdította; továbbá az osztrák bírósági pecsétet – szimbolikus gesztusként – a Nemzeti Múzeumban helyeztette el. A növekvő forradalmi hevületet jelzi, hogy a költő fegyverkezésre szólította az egyre ingerültebb néptömeget egy március 27-re hirdetett, múzeumkerti népgyűlésen; majd négy napra rá megismételte szavait – fokozva a mérsékelt polgári közvélemény és a vidéki városok aggodalmát. Petőfi ezzel a szélesebb tömegbázissal nem rendelkezett, „körúti” álláspontjával egyre inkább elszigetelődött. Társaival ellentétben az új államapparátusban sem vállalt hivatalt; ugyanakkor jelen volt az 1847-ben alakult reformellenzéki párt, az Ellenzéki Kör (április 16-tól Radical Kör) reformnépszerűsítő altestületében. Itt alapították meg a Vas Gereben és Arany János szerkesztette a *Nép Barátja* című néplapot, melynek felügyeletét egy öttagú testület, köztük maga a költő végezte. A Radical Kör május 7-i tisztújító ülésén az első tíz között került be a választmányba, s tagja lett a szavazatszedő bizottságnak, illetve később a párt önkénteseket toborzó, negyven tagú testületének is. Egy május 12-i népgyűlésen Petőfi a kormányt tette felelőssé az utcai demonstrációk eszkalációjá, azaz a tüntetések („macskazenék”) el- leni, emberéletet követelő katonai túlkapások miatt: „én a minisztériumra nem a hazát, de egymagamot, sőt a kutyámat sem bízom”. A költő politikai cselekvési tere teljesen leszű- kült a nyári, csúfos szabadszállási választási kudarc után: ezt követően egy ideig távol is maradt az aktív politikizálástól, hiszen a törvényhozás munkáját és a parlament ellenőrzé- sét mindössze a július 2-án alapított, tiszavirág-életű Demokrata Clubb keretein belül, valamint a radikális ellenzékét összefogó Egyenlőségi Társulaton keresztül gyakorolhatta volna. Augusztusban tért vissza a politikába: ekkor „tépte le a babért” Vörösmartyról egy versében a hírhedt hadügyi vita kapcsán. A sajtóesküdtszékbe is beválasztották, s az Egyenlőségi Társulatban is aktivizálódott. Tagja lett a társulat – a horvát támadás hírére megalakuló – készenléti bizottmányának. S ami ennél fontosabb: az ő neve alatt jelent meg a társulat szeptember 16–17-i proklamációja, mely fegyveres önvédelemre szólította a magyar lakosságot. Sőt, szeptember 24-én Kossuth támogatásával maga indult erdélyi toborzókörútra, mely során mindössze Szatmár és Kővárvidék térségéig jutott el, ott pe- dig általános népfelkelésre buzdította a helyi vezetést.³

Petőfi költői munkássága igencsak aggályos lehetett az osztrák hatóságok szemében. A március 13-án készült *Nemzeti dal* – vagy ahogy a korban emlegették: *Talpra magyar!* – forradalomban betöltött szimbolikus jelentősége széles körben ismert. A szabad sajtó első terméke volt a *12 pont* mellett, az ország valamennyi médiuma közölte, óriási példány- számban, röplapokon terjesztették, az összes politikai eseményen elhangzott, nagyon ha- mar számos átköltés, idegen nyelvű fordítás és megzenésítés készült belőle. Sokkal meg- osztóbb volt a két nappal korábban írott *Dicsőséges nagyurak... (A mágnásokhoz)* című vers, melynek radikalizmusát még a Pilvax-kör is túlzásnak találta. Barátai tanácsára Petőfi el is égette a kéziratot, azonban – mivel többen fejből lejegyezték – nem tudta megakadályozni

³ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris, 2008, 360–415.

terjedését. A vers hozzájárult egy mulatságos álhír elburjánzásához, miszerint Petőfi közel negyvenezer fölhergelt paraszt élén Rákos-mezőn véres megmozdulásra készül. Nemhogy megosztó, de kifejezetten népszerűtlen volt a március 29-i *A királyokhoz* című, nyíltan republikánus és felségellenes röpiratköltemény. Nem csoda, hogy Petőfi később magyarázkodni kényszerült a vers kapcsán, hiszen nemcsak felgyorsította politikai elmagányosodását és általános elutasíttóságát, de kis híján súlyos perbe is keveredett miatta. A költemény eljutott ugyanis V. Ferdinánd császár elé, aki természetesen eljárást kezdeményezett az ügyben 1848. május 5-én. Az 1848-as sajtótörvény hetedik paragrafusa szerint – háromezer forintos pénzbüntetés mellett – akár hatévi szabadságvesztéssel is büntethették volna a költőt.⁴ Szerencséje volt, hogy az ügyben illetékes, egyre népszerűtlenebbé váló, tétova István nádor kitért a döntéshozás elől, és az akkori igazságügyminiszternek, Deák Ferencnek dobta tovább a forró krumplit, aki végül bölcsőbbnek látta *ad acta* helyezni a kényes ügyet. (Kerényi Ferenc feltételezi, hogy a költő maga is érezte szorult helyzetét, amikor a megyei választmányban kikelt az említett, városháza előtt elégetett új sajtótörvény-tervezet ellen.) Egy képzeletbeli perben talán a vádpontok között szerepeltek volna – a teljesség igénye nélkül – a kendőzetlenül osztrákellenes *Mit nem beszél az a német* és a királyi trónt megcélzó, Táncsics lapjában közölt *Itt a nyilam! Mibe lőjem?* című versek is. S nem segítettek volna a költő ügyét az osztrák seregből hazaszökő huszárszázadot dicsőítő *Lenkey százada*, a magyar seregben több tízezres példányban kiosztott *Csatadal* és *A honvéd* című költemények, ahogy a napi politikát kommentáló, radikális hangvételű cikkei és a Bem mellett írt, *Közlönyben* publikált haditudósítások sem.⁵

Végezetül, vegyük át, mit tudunk a költő katonai pályafutásáról. 1848 márciusában vezető szerepet vitt a városi ideiglenes nemzetőrségben: például az ő hatására sikerült átformálni a zsidók nemzetőri szolgálatát elutasító közvéleményt. Az átmeneti testület tisztikarába is beválasztották, noha a júniusra megszervezett új nemzetőrségben már nem kapott vezető pozíciót. Szeptemberben a radikálisokat tömörítő Egyenlőségi Társulat állandó bizottsági tagjaként a (meg nem alakult) „egyenlőségi ezred” századosának választották. 1848 októberében jelentkezett szolgálatra Nyáry Pálnál, azaz az Országos Honvédelmi Bizottságnál, és nyerte el (először) a 80 pengőforintos fizetéssel járó, szűkösség megélhetést biztosító honvédszázadosi rangját. Debrecenben a 28. zászlóalj parancsnokságán kezdte meg a szolgálatot. Ott kiképzőtiszti feladatokat látott el, azonban november 17-én, rövidesen megszülető gyermeke és házastársi kötelességei okán – engedély nélkül – elhagyta a sereget. E fegyelmi vétség miatt szólalkozott össze Vetter Antal helyettes hadügyminiszterrel, ami után Kossuth József Bem táborába vezényelte a költőt 1849. január 16-án. A tábornok mellett – századosi rangja ellenére – csupán segéd-tiszti feladatokat látott el; viszont élete első ütközetében, a február 4-i véres vízaknai csatában magasabb műveleti irányításban is segédkezhetett. Bátorsága mellett azonban túlzott hevessege, harcászati tapasztalatlansága és inkompetenciája is megmutatkozott, így a későbbiekben megmaradt az adminisztratív és parancsközvetítői teendőknél. Gyakran a hadifoglyok elhelyezésében és a honvédtisztek fegyverkezésében segédkezett; Bem igyekezett távol tartani a veszélyesebb ütközetektől. Ott volt például Szászsebesen és Szászvárosban, a sorsfordító piski csatában viszont már nem vehetett részt. Ugyanis 1849. február 8-án egy – különben igen veszélyes – futári küldetés keretein belül Debrecenbe kellett utaznia; ekkor veszett össze Mészáros Lázár hadügyminiszterrel hiányos öltözete miatt, mielőtt február 17-én sértetlen lemondott tiszti rangjáról. Innentől civilként, rendfokozat nélküli hivatalos futárként teljesített szolgálatot a kormánynak: 60 ezer forintot szállított az ideiglenes fővárosból Kolozsvárra.

⁴ 1848. évi XVIII. törvénycikk: sajtótörvény, in: Wolters Kluwer jogszabálygyűjtemény, *Ezer év törvényei*, elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800018.tv> (utolsó letöltés: 2023. június 19.)

⁵ Kerényi, i. m.

Március 2-án visszatért Bemhez; április 3-án foglalta el újra segédtiszti beosztását, s kapta vissza századosi rangját. Április 9-én harmadrendű érdemjellel tüntették ki. Ezekben a hetekben bizalmi feladatot látott el Bem mellett: ő fogalmazta a lengyel tábornok Kossuthhoz és az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz címzett iratait. Május 3-án őrnagyi előléptetésben részesítették, majd Kossuthhoz küldték az ideiglenes fővárosba, Debrecenbe. Petőfi ezúttal sem járta meg konfliktus nélkül a cívisvárost: Klapka Györggyel került súlyos összetűzésbe. A tábornok a költőt okolta, amiért a hadsereg belső feszültségei, pontosabban Bem és Vécsey Károly konfliktusa napvilágot látott a sajtóban. A perpatvar miatt, megromlott egészségére hivatkozva május 6-án (majd 28-án) Petőfi ismét lemondott őrnagyi rangjáról. Csak jóval később, július 25-én, az orosz intervenció hírére tért vissza Erdélybe szeretett tábornokához, akitől július 31-i eltűnése előtt még visszakapta (a még kormányzati megerősítésre váró) őrnagyi rangját (egyelőre konkrét beosztás nélkül). Ezek voltak az utolsó napjai: új uniformisát már nem is volt ideje beszerezni; mint köztudott, a segesvári-fehéregyházi ütközetben polgári ruhában, vitorlavászon kabátban tűnt el.⁶

3.

Hogy milyen büntetést érdemelt volna mindez? Indítsunk kissé távolabbról: a megtorlások – a jogi eljárás tekintetében – három módon zajlottak. Az ütközetek utáni *helyszíni kivégzések* általában a köztörvényesnek számító bűnelkövetőket, a honvédsereget támogató lakosságot, katonaszökevényeket, gerillákat érintették. A Győrben, Gyöngyösön, Kecskeméten, Nagykanizsán és Nagybecskerekén székelő *rögtönítélő bíróságok* eljárásai szintén inkább a szabadságharcral tevőlegesen szimpatizáló helyi lakosság, a hírszerzők és az eredetileg külföldön szolgáló, elfogott disszidensek ügyében ítélték. Petőfi valószínűleg nem esett volna e két kategóriába, és ez nyilván jó hír, hiszen a rögtönítélő eljárások és a *haditörvényszéki perek* között lényeges különbségek voltak: például az utóbbi során a vádlott – bizonyos mértékig – védekezhetett, megpróbálhatta valamiképpen bizonyítani ártatlanságát. Megítélés szerint a letartóztatott Petőfi ügye is a Pesten, Aradon, Kassán, Kolozsvárt, Nagyváradon, Temesváron, Pécsen és Nagyszébenben föllállított hadbíróságok egyikéhez került volna. Noha a fehéregyházi csatában nem katonaként vett részt, mivel az erdélyi sereg tagja volt, feltehetően egy erdélyi haditörvényszék valamelyikén – ha Fehéregyháza környékén fogják el: Nagyszébenben – tárgyalják az ügyét. Ez is okot ad optimizmusra, hiszen a július 11-én kinevezett Ludwig von Wohlgemuth kormányzó irányította Erdélyben jóval enyhébb ítéletek születtek, mint a Julius Jacob von Haynau kezei alatt igazgatott Magyarországon.

Ami a hadbírószági büntetéseket illeti, a bresciai hiéna a következő büntetéseket helyezte kilátásba az ellenállókhhoz szóló, 1849. július 1-i proklamációjában, mely nyilván Erdélyre is állt (volna): „Ezen haditörvényszékek ítélnék: a) Halálos büntetésre, kötél vagy lópor és golyó által, / b) Deportációra, / c) Fogsági büntetésekre, t. i. sáncz munkára nehéz vagy könnyű vasban, vár-, fogház- és porkoláb rabságra vasban vagy vas nélkül, / d) pénzbeli büntetésekre.”⁷ Ezek közül egyet kizárhatunk: a költőt biztosan nem deportálták volna, noha egy darabig erre is volt halovány esély. Alexander Bach belügyminiszter vetette fel a kamcsatkai vagy szibériai deportáció ötletét 1849 májusában, arra hivatkozva, hogy „a bűnösök nagy száma azok őrzését nehezé tenné”. A javaslat eljutott Ferenc József császárhoz, azonban nem valósult meg belőle semmi. Sőt, egy 1849. június 10-i orosz-osztrák egyezmény kikötötte, hogy a szövetséges hatalmaknak kölcsönösen ki kell adniuk

⁶ Kedves Gyula – Ratzky Rita: *Csataterek Petőfije*, Budapest, Timp Kiadó, 2009, 35–160.

⁷ *Haynau kiáltványa*, Győr, 1849. július 1., in: Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*, Budapest, Corvina Kiadó, 2001, 285–286.

a másik államához tartozó, foglyul ejtett lázadókat és hadiszökevényeket. Ehhez a felek következetesen tartották is magukat. A deportáció tehát végül nem lett bevett eljárás a megtorlások alatt, azonban a birodalmon belüli osztrák és cseh területekre internáltak bizonyos személyeket: például Görgey Artúrt, Pálffy Albertet vagy az egyház képviselőit (jellemzően püspököket). Emellett – mint látható lesz – a tisztek esetében rendkívül gyakoriak voltak a kényszersorozások is.⁸

Természetesen az a verzió is kizárható, hogy Petőfi büntetlenül szabadul, igazolni tudja magát egy purifikációs eljárás során, esetleg amnesztiát kap. Mint említettem, 1848. május 5-én már kis híján megégette magát a december 2-ig uralkodó V. Ferdinánd császárt sértő röpiratversével, s később is vissza-visszatért a neve a különböző feketelistákon és körözvényeken. Dessewffy Emil gróf 1848 novemberében írott, Felix zu Schwarzenberg miniszterelnökhöz (ahogy Széchenyi nevezte: a „halovány vámpír”-hoz) címzett memorandumában három csoportba sorolta a forradalom felelőseit: „1. A forradalom vezetői és kezdeményezői, 2. Főkolompokok, akik az izgatásokban nevezetes szerepet játszottak 3. Egyének, akik csupán velük tartottak.” Az első kategóriába Kossuth Lajos, Batthyány Lajos, Táncsics (Stancsics) Mihály és Pálffy Albert tartozott. Dessewffy úgy gondolta, őket „minden további nélkül fel kell akasztani”, ugyanis „a halottak nem térhetnek vissza, nem amnesztizálhatók, és nem emigrálhatnak külföldre”. A második csoportba került Petőfi Sándor – többek között Vasvári Pál, Szemere Bertalan, Irinyi József és Bajza József társaságában. A gróf úgy vélte, őket félrevezetettnek kell tekinteni, s elegendő büntetés lesz számukra az eljárás: „állítsák őket hadbíróság elé, hadd állják ki a halálfélelmet. Hozzák a közönség tudomására, hogy milyen nyomorultak, azután hagyják futni őket.” A harmadik csoportba tartozókat – Almásy Pált, Zichy Ottót és Ráday Gedeont – kezeség ellenében szintén futni hagyta volna. Hasonló sorsot vetít előre egy ismeretlen szerzőjű, Franz Kulmer báró által Windisch-Grätz elé terjesztett javaslat 1848 decemberéből. E névsor a forradalom előkészítőit és buzgó továbbvivőit különböztette meg a „csupán” cinkosoktól, akikre enyhébb büntetés vonatkozott. A két névsor sok tekintetben különbözik (például az ismeretlen szerző már Szemerék is halottan szerette volna látni, míg Pálffy Albertnek megkegyelmezett) – azonban egyik sem rótt halálbüntetést a költőre.⁹ Talán az előbbi névsorok is hatással lehettek az 1849 januárjában kiadott német, lengyel és román nyelvű körözvényekre, melyeken további tizenhat fő mellett Petőfi neve is visszatérően szerepelt. Ismeretes, hogy miként reagált a költő a hibáktól hemzsegő személyleírását olvasván: „Hogy tíz esztendővel öregebbnek tettek, hogy azt mondták »früher« Dichter s a többi hazugságok és ostobaságok nem bántottak, de azon az egyen szörnyen bosszankodtam, hogy engem a német divat szerint öltöztettek, engem, ki teljes világeletemben magyar ruhában jártam.”¹⁰ 1849 elején az eljárás is megindult Petőfi ellen: zár alá vették ingóságait a Zöldkert utcai lakásban, ahol a költő szegény édesanyja fogadta a rendőröket. Ugyanígy az 1849 májusában kiadott, szeptemberben megerősített körözvényeken is szerepelt a neve: felségárulás

⁸ A német nyelvű dokumentum magyarul: Dessewffy Emil: Rapszódikus részletek a Magyarországon megoldandó feladatokra vonatkozólag, Bécs, 1848. november, in: Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben, 2, Iratok 1848. március 15 – 1949. március 4. (Magyarország újjabkkori történetének forrásai)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952, 210. A szabadságharc utáni megtorlásokkal az itt citált forrásokat is bevonva Hermann Róbert foglalkozott: Hermann Róbert: *Megtorlás: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*, Budapest, Press Publica, 1999, 3–29.

⁹ Gróf Dessewffy Emil harmadik memorandumja Schwarzenberghez, in: Kiss József (szerk.): *Petőfi-adattár III.*, Budapest, Balassi Kiadó, 1992, 124–125; Hermann, i. m.

¹⁰ [Megjegyzés Petőfi német nyelvű leírásához], in: V. Nyilassy Vilma – Kiss József (szerk.): *Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások. Petőfi Sándor összes művei 5*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956, 182–183.

és fegyveres lázadás vádjával. Még eltűnését követően is nyomoztak a költő után, mert a rengeteg álhr és legenda még a hadsereg-parancsnokság rendőri osztályát is megtévesztette, így csak 1854-ben zárták le aktáját.¹¹ Nem kérdéses tehát: a költőt súlyos retorziók érték volna – a dilemma inkább az, hogy vajon kivégezték volna-e.

4.

Nehéz eldönteni, hogy a költő forradalmi ténykedésének *pontosan* melyik mozzanata miatt körözték a hatóságok – bár úgy vélem, sokat nyom a latba a szeptemberi, fegyverkezésre buzdító proklamáció –, a képzelt perünk végkimeneteléről mégis lehetnek elképzeléseink. Tudható, hogy Haynau rendkívüli vérengzést kívánt tartani, s ezt a direktívát irányozta elő erdélyi kollégájának, Wohlgemuthnak is: például agyonlövötte volna a korábban a császári seregben szolgáló összes tisztet. Ám a büntetőeljárás módszerét szerencsére Ferenc József 1849 augusztusában kelt utasításai határozták meg. A fiatal császár előírta, hogy „a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneken hajtásák végre, és hogy ön a többiek esetében akként éljen az önre ruházott kegyelmezési joggal, hogy megfelelő szabadságvesztésbüntetéssel sújtsa őket”¹² – azonban szabad kezet adott Haynauknak, mivel császári jóváhagyás-kérelem helyett csak utólagos jelentéshez kötötte a kivégezéseket.

A hadbíróági ítéletek kiszabásakor két kulcsidőpont számított perdöntőnek. Egyrészt 1848. október 3-a, a királyi manifesztum kibocsátásának napja, mely feloszlatta a magyar országgyűlést, törvénytelennek minősítette Kossuthékat, és az országot Josip Jelačić bán uralma alá helyezte. Másrészt 1849. április 14-e, mely a magyar függetlenség kimondásának, azaz a Habsburg Lotharingiai-uralkodóház trónfosztásának időpontja volt.¹³ Mint látható, Petőfi politikai pályafutása érdemben nagyjából 1848 nyarán véget ért; s ugyan szeptemberben tevélegesen részt vett a népfelkelés szervezésében, az még október 3-a előtt történt, tehát a hadbíróság nem volt illetékes a megítélésében. E vádat tudomásom szerint csak Batthyány Lajos gróf abszurd ítéleténél vették számításba. Dessewffy ismertetett listájából is látható, hogy Petőfi 1849 elejére már valamennyi polgári (nem-katonai) vétségét elkövette, és azokért – ellentétben például Batthyánnyal – mégsem akarták kivégezni. És ami általában az értelmiséget illeti: őket nemigen fenyegették kivégzések, a megtorlás kifejezetten politikai és katonai természetű volt. Célcsoportját – miként Haynau szeptember 1-i, „A’ magyar forradalom bevégeződött” kezdetű *Hirdetménye* is híven tükrözi – a forradalom oldalára álló császári–királyi tisztek, a katonai és polgári hivatalnokok, a miniszterek, az „ugy nevezett honvédelmi bizottmány” tagjai, az országgyűlési képviselők, a kormánybiztosok, a vesztörvényszékek bírái és a főispánok képezték.¹⁴ Ugyanakkor rengeteg helyi kisembert (főleg lelkészt, jegyzőt) is kivégeztek, amiért lokális szinten népszerűsítették a szabadságharcot. Az értelmiségi elit köréből Sárosi Gyula, Pálffy Albert és Táncsics Mihály szerepelt Petőfi mellett előkelő helyen a körözési listákon, azonban mindhárman túléltek a megtorlásokat. Sárosit akasztásra, majd kegyelemmel várfogságra ítélték, Pálffyt a cseh

¹¹ Vö. Kiss Dezső: Petőfi Sándortól származó, rá vonatkozó, vagy vele kapcsolatos iratok és kéziratok a magyar levéltárakban, *Levéltári Szemle*, 1972/3, 65–111.

¹² Ferenc József legfelsőbb kézírata Haynauknak, Schönbrunn, 1849. augusztus 29., in: Katona, i. m., 338.

¹³ Hermann Róbert: Az 1849–1850. évi kivégzések, *Aetas* 15 (2020), 93–111.

¹⁴ Julius Jacob von Haynau: *Hirdetmény*, Pest, 1849. szeptember 1., in: *Gyűjteménye a’ Magyarországi számára kibocsátott Legfelsőbb Manifesztumok és Szózatoknak I–II.*, Buda, Egyetemi Nyomda, 1849, 143.

Budweisba internálták,¹⁵ Táncsics pedig az 1857-es császári amnesztiáig bujkált. Ugyan Táncsicsot és Sárosit a távollétükben szimbolikusan kivégezték a pesti Újépület mögött 1851. szeptember 21-én, de a kormányzat számára is túl radikális Táncsics nemcsak a *Munkások Újságát* szerkesztette, hanem országgyűlési képviselő is volt, a vadkossuthista *Arany Trombitás* pedig nemcsak propagandistaként, hanem kormánybiztosként is segítette a szabadságharcot. (Itt említhető a Brüsszelbe emigráló báró Jósika Miklós is, aki az Országos Honvédelmi Bizottmány mellett a forradalmi törvényszék munkájában is szerepet vállalt.) Ugyanakkor a megtorlások célja a különböző társadalmi csoportok elrettentése (is) volt, s ugyan Petőfi jelentősége jócskán csökkent a szabadságharc végére, nehéz felmérni szimbolikus horderejét, ami miatt talán alkalmas lett volna arra, hogy kivégzésével az osztrák megtorlás – szimbolikusan – a teljes forradalmi értelmiségen revansot vegyen.

Mégis úgy vélem, Petőfi valószínűleg katonaként állt legközelebb a megtorlások legszigorúbb formájához: az október 3-a utáni katonai ténykedése fegyveres lázadással, az április 4-e utáni felségárulással ért fel. Ráadásul a költő (századosi és őrnagyi) rangjában már végre is hajtottak kivégzéseket: Witalis Söllt, Hruby Gyulát, Mednyánszky Lászlót őrnagyi rangban; Karol Gustav d' Abancourt-t, Gruber Fülöpöt, Kazinczy Lajost, Kolossy Györgyöt és Sándor Lászlót századosi rangban végezték ki. Döntő különbség azonban, hogy a kivégzettek – a visszaeső bűnösnek számító D' Abancourt és a 17 román fogoly kivégzésével vádolt Sándor László kivételével – korábban tisztként (Gruber Fülöpöt kivéve főtisztként) szolgáltak a császári–királyi seregben,¹⁶ vagy olyan irreguláris egységhez tartoztak, melyek tagjait az osztrák hatóságok nem tekintették hadifogolynak. Ezzel szemben a reguláris erdélyi hadtestnél harcoló Petőfi csupán „zöldhajtókás, sárgapitykés közlegény” volt a császári seregben 1839 szeptemberétől, majd pár hónap múlva egészségügyi állapota miatt alkalmatlannak nyilvánították, s elbocsátották. Összességében tehát valószínűbbnek látom, hogy a költő elkerülte volna a halálbüntetést, legalábbis annak végrehajtását. Ha esetleg halálra is ítélik, a büntetést kegyelem útján – akárcsak Sárosi és a döntő többség esetében – még mindig várfogságra, sánccfogságra, kényszersorozásra enyhíthették volna. A polgárháborút is elszenvető, jóval enyhébb büntetésben részesülő Erdélyben 72 halálraítélt honvédtisztból mindössze Sándor László és Tamás András on hajtották végre az ítéletet.¹⁷

A halálos ítélet után a sánccfogság volt a legdrasztikusabb ítélet, mely alatt a rabok könnyű vagy nehéz vasbilincsből végeztek iszonyú erődítési munkát. Ezt az ítéletet ugyan csak az alhadnál (tehát Petőfi századosi–őrnagyi fokozatához képest) alacsonyabb rangú személyekre rótták ki, azonban a törvényszékek nem, vagy legfeljebb súlyosbító körülményként vették figyelembe a honvédseregben szerzett rendfokozatokat – s egyébként is bizonytalan lett volna a civilruhás költő kormányzati jóváhagyás előtt álló kinevezése. Enyhébb büntetést jelentett a várfogság, melynek pontos körülményei erősen függtek a várparancsok jóindulatától. A königgrätzi vár, ahol például Sárosi Gyula versírással, nyelvtanulással, fordítással is foglalkozhatott, egészen elviselhető volt a rabok számára.¹⁸ Míg Kufstein – ahogy Hermann Róbert minősítette *Az új földesúr* című Jókai-regényt idézve: – a „státusbörtönök akadémiaja” volt. A megtorlások leggyakoribb büntetése a kényszersorozat volt: negyven-ötven ezer honvédtiszt soroztak be tisztifokozat nélkül a császári seregbe. Nem elképzelhetetlen, hogy Petőfi is hamar barátja, Lisznyai Kál-

¹⁵ Vadnay Károly: Pálffy Albert emlékezete, in: Uő.: *Emlékbeszédék*, Budapest, Franklin-Társulat, 1905; Bisztray Gyula: Bevezetés, in: *Sárosi Gyula Kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954, 45–67.

¹⁶ A rendfokozatok említésekor a Császári és Királyi Hadsereg maitól értelemszerűen eltérő terminológiáját használom. Így például a főtiszt gyűjtőnév 1949 előtt nem az őrnagyokra, alezredekerekre, ezredekerekre vonatkozott, hanem a hadnagyokat, főhadnagyokat, századosokat jelölte.

¹⁷ Hermann: *Az 1849–1850. évi...*, i. m., 93–111.

¹⁸ Bisztray, i. m., 45–67.

mán mellett, az itáliai ezredek valamelyikében találta volna magát. Felmerül a kérdés, hogy a Bem mellett is állandóan betegeskedő költő gyenge szervezete elbirta volna-e a gyötrelmes büntetések bármelyikét is.¹⁹

A kivégzések 1849. október 26-i (ideiglenes) felfüggesztésével lassú politikai enyhülés kezdődött: 1850-ben, 1852-ben, 1853-ban, 1856-ban részleges, majd 1857-ben általános amnesztiarendelet jelezte a magyar-osztrák viszony enyhülését. S noha a teljes amnesztia csak 1867-ben valósult meg, a Bach-korszak végére valamennyi politikai fogoly szabadon bocsáttatott. Sőt, az amnesztiarendeletek értelmében az elítéltektől elkobzott vagyonok is visszakerülhettek eredeti tulajdonosaikhoz.²⁰

Úgy látom tehát, hogy ha Petőfi hadifogságba kerül, már komoly esélye van a túlélésre. S ezt csak fokozza, hogy az oroszok meglehetősen megengedően bántak a hadifoglyokkal, ami miatt – Haynau bosszankodására – tekintélyes számú rab szökött el a fogságból. Emellett sokan külföldre menekültek. Ami Erdélyt illeti: elhagyta az országot Bem tábornok, Czetz János, Kemény Farkas báró és Bethlen Gergely gróf, majd Gál Sándor és „a székelyek Kossuthja”, Berzenczey László is – ahogy a közkatonák közül is egy egész székely zászlóalj. Nem véletlen, hogy a költő barátja, Egressy Gábor és Szendrey Júlia is jó ideig ebben az eshetőségben reménykedtek. A sikeres hazai bujdosásra is akadt számos példa, ha csak a Petőfi mellett leginkább fenyegetett, már említett értelmiségieket nézzük: Pálffy egy partiumi faluban bujkált négy évig, Sárosi Gyöngyösön talált menedéket, és csak 1852 őszén tartóztatták le a hatóságok. A rekordot minden bizonnyal Táncsics Mihály állította fel, aki nyolc évig rejtőzködött egy pesti lakás alatt, ahonnan csak az általános amnesztia után bújít elő. A bujdosás azonban nem volt kockázat nélküli, hiszen még az 1850-es év második felében is lőtték agyon útonállóknak tekintett, szökésben lévő honvédeket.²¹

5.

Petőfi hipotetikus peréről, szabadságharc utáni lehetséges sorsáról valószínűleg komolyabb jogtörténeti és hadtörténeti kompetenciák birtokában pontosabb és megbízhatóbb képet lehetne nyújtani, azonban holtbiztos álláspont akkor sem létezne. Talán éppen e bizonytalanság serkentett eddig is sokakat (köztük most engem is) fantáziálásra. Jelen esszében megelégedtem a felvetés átfogó körülményével, a perdöntőbbnek vélt szempontok vázlatos bemutatásával. Említettem, hogy először Jókai festette meg egykori barátja szabadságharc utáni sorsát a *Politikai divatok*ban: érdekes módon ő sem ítélte halálra regényhősét (bár nyilván ebben művészi szempontok, illetve a korabeli sajtó- és kultúrpolitikai állapotok is közrejátszhattak). A beszédes nevű Pusztafi először Aradon, majd az aradi vár felrobbanása után Komáromban raboskodik, ahonnan kiábrándultan, alkoholista csavargóként szabadul a Bach-korszak utolsó éveiben, vélhetően az általános amnesztia kihirdetése után. Nos, a megtorlásokról szóló alapvető dokumentumok és szakirodalmak áttekintése, valamint néhány párhuzamos életrajz összevetése után úgy látom: ha eltekintünk a regényes és groteszk részletektől, Jókai korai Petőfi-ukróniája nem is tűnik teljesen légből kapott vízióknak.

¹⁹ Hermann: *Megtorlás: az 1848–49-es...*, i. m., 89–103.

²⁰ Ress Imre (összeáll.), Demeter Gábor (szerk.): *A neoabszolutizmus és a provizórium kronológiája a Magyar Korona országában 1849–1867*, Budapest – Szófia, Institut za Istoricheski Izsledvaniya – Balgarska Akademiya na Naukite Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2022.

²¹ Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849), in: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986; Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1983, elérhető: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (utolsó letöltés: 2023. július 19.)